

تجربه‌های نوین در تدوین دانشنامه بندری - دریایی

■ ابرج صبا

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

موجود بین انسان‌ها مکان‌ها، مفاهیم رخدادها و اشیاء را به تصویر می‌کشند. برخی از دایرةالمعارف‌ها شامل نقشه عکس و آمار نیز هستند. همچنین بخش کتاب‌شناسی انتهای مقالات خواننده را به منابع دست اول موضوع پیوند می‌دهد. این جنبه‌ها سبب می‌شود که دانشجویان و پژوهش‌گران تازه‌کار با بهره‌گیری از زمینه‌های اطلاعاتی مربوط به یک موضوع بتوانند به‌نحو شایسته تعریفی از طرح تحقیق خود ارائه کرده و یا نسبت به حدود مطالبی که باید بیاموزند، آگاه شوند.

دایرةالمعارف‌ها معمولاً به دو دسته عمومی و تخصصی تقسیم می‌شوند. دایرةالمعارف‌های تخصصی^۳ با ویژگی‌های موضوعی (مانند دایرةالمعارف بزرگ اسلامی^۴)، ملی (مانند دانشنامه ایرانیکا^۵) یا گروه‌های نژادی (مانند دایرةالمعارف ترکمن^۶) متمایزند. دایرةالمعارف‌ها عموماً الفبایی (مانند دایرةالمعارف فارسی^۷) یا بر اساس سلسله مراتب موضوعی (مانند دایرةالمعارف مورد معرفی) تدوین و انتشار می‌یابند. امروزه دایرةالمعارف‌های الکترونیکی با امکانات جدید در سازماندهی مطالب و بهره‌گیری از توانایی‌های ارتباطی (اتصال) بین موضوع‌ها و اعلام دستیابی هر چه بیشتر خواننده (کاربر) به محتوای مقالات را فراهم آورده‌اند.

در سال ۱۳۸۱ تألیف «دایرةالمعارف جامع بندری - دریایی» از سوی سازمان بنادر و دریانوردی به «شرکت بازرسی و رده‌بندی ایران سفینه» واگذار گردید و این مجموعه در سال ۱۳۸۸ در سیزده جلد انتشار یافت. مجلدات این دایرةالمعارف مباحث و مقالات زیر را در برمی‌گیرد:

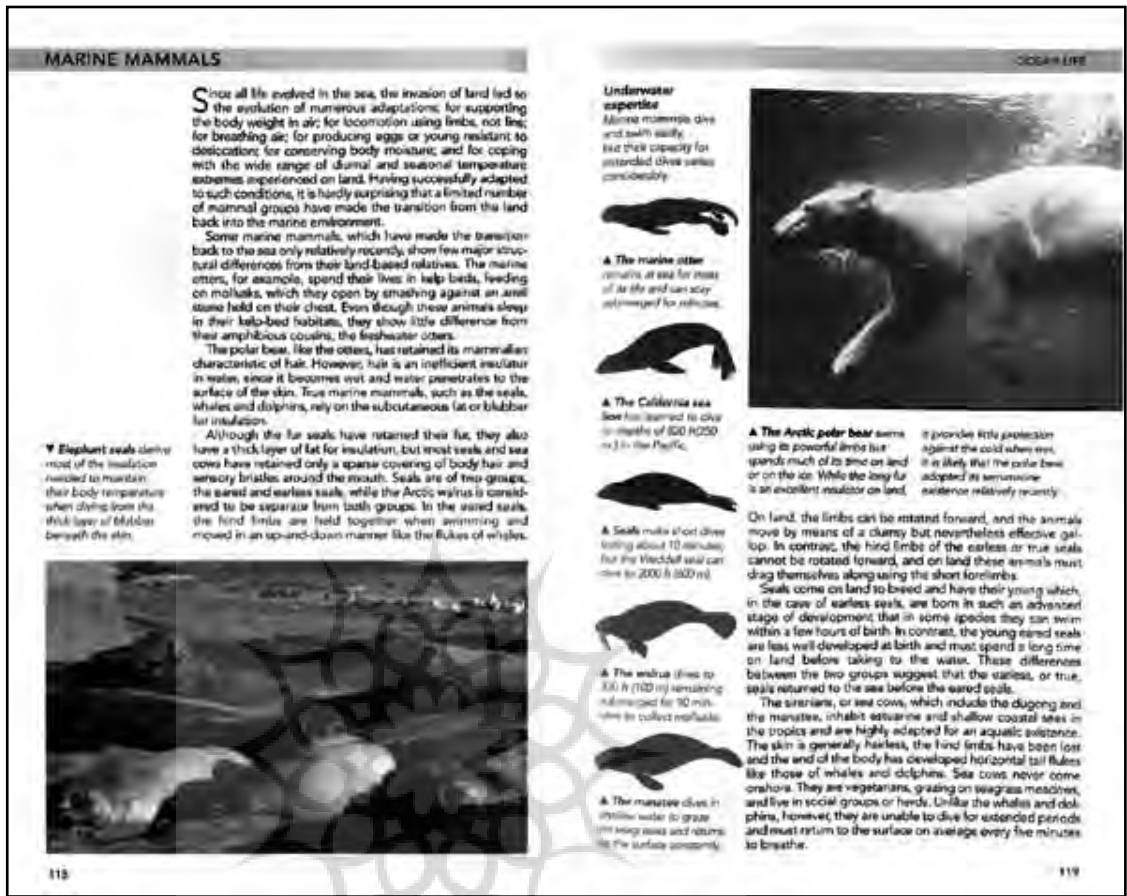
- جلد اول: دریانوردی و تاریخ سفرهای دریایی؛
- جلد دوم: ساختمان کشتی‌ها رده‌بندی و بازرسی آنها تجهیزات و سیستم‌های مکانیکی و الکترونیکی کشتی؛
- جلد سوم: مهندسی ساحل مدیریت سواحل طراحی و مدیریت بنادر؛
- جلد چهارم: اقیانوس‌شناسی و اهداف آن؛
- جلد پنجم: شیمی آلودگی و زمین‌شناسی دریا؛
- جلد ششم: زیست‌شناسی دریا و شیلات؛
- جلد هفتم: اصول ناوبری و هدایت کشتی آب‌نگاری نقشه‌برداری نقشه خوانی؛

■ دایرةالمعارف جامع بندری - دریایی. گروه مولفان با نظارت دکتر علی طاهری. تهران: سازمان بنادر و دریانوردی نگاه ۱۳۸۸. ج. شابک: ۲-۵۲۳-۳۵۱-۹۶۴-۹۷۸

واژه‌نامه انگلیسی «رندم هاوس^۲» (۲۰۰۲) دایرةالمعارف‌ها را این‌گونه تعریف می‌کند: «کتاب تک جلدی یا چند جلدی حاوی مقالات در موضوع‌های مختلف که معمولاً به‌روش الفبایی تنظیم می‌شود و تمام شاخه‌های دانش یا جنبه‌های یک موضوع را تحت پوشش قرار می‌دهد».

بر اساس تعریف فوق دایرةالمعارف گنجینه‌ای منتخب و نظام‌یافته از چکیده «دانش انسان» است که با ارائه تعاریف و مقالات کوتاه و بلند و نیز تهیه ارجاعات مخاطب را با موضوعی که برای او ناشناخته بوده، آشنا ساخته و زمینه یادگیری را در وی فراهم می‌آورد. اما دایرةالمعارف‌ها علاوه بر ارائه اطلاعات و داده‌های واقعی نقطه آغازی نیز برای پژوهشگران تازه‌کار در رشته‌های مختلف به‌شمار می‌روند. نویسندگان این‌گونه آثار نخست موضوعی را در متن مورد بحث قرار می‌دهند و آنگاه با به‌کارگیری ارجاعات درون‌متنی چندرشته‌ای بودن موضوع‌ها و روابط درونی

- در هر یک از مجلدات
- این دایرةالمعارف
- ابتدا فهرست
- سرفصل‌های مقالات
- معرفی و در پایان
- کتاب نیز فهرست
- واژه‌های معادل
- مصوب و پیشنهادی
- «فرهنگستان زبان و
- ادب فارسی»، فهرست
- نقشه‌ها و تصاویر
- و جداول مربوط به
- فصول با ذکر عنوان
- نقشه، تصویر و جدول،

بنابر مطالب ارائه‌شده در پیشگفتار «اطلاعات دایرةالمعارف می‌تواند مورد استفاده دانشجویان رشته‌های مرتبط دانش‌پژوهان محققان و متخصصان رشته‌های مختلف دریایی - بندر و سازمان‌های تخصصی علوم دریایی - بندری قرار گیرد». اما به نظر نگارنده با توجه به موضوع‌های طرح‌شده و نیز سبک نگارشی ساده و علمی مقالات این مجموعه به‌جز مخاطبان فوق در کتابخانه‌های عمومی و حتی آموزشگاهی نیز بسیار مورد استفاده خواهد بود. در اینجا مختصراً به نکات مثبت و منفی کتاب اشاره می‌شود:

الف. نکات مثبت

۱. بهره‌گیری از شیوه‌های علمی برای تدوین مقالات و نیز رعایت اصول و ساختار مقاله‌نویسی نشان از دقت و توجه کامل تدوین‌کنندگان و ویراستاران مقالات دارد.
۲. ارائه فهرستی جامع از منابع و مآخذ فارسی و خارجی تخصصی در زمینه موضوع‌های مورد بحث که اطلاعات برخی از آنها نیز (مانند گزارش پژوهش‌ها و یا مقالات ارائه‌شده در همایش‌های علمی) دست اول است برای اهل تحقیق بسیار راهگشا و مفید خواهد بود.
۳. این مجموعه بدون شک نخستین تجربه دانشنامه‌نگاری فارسی در حوزه‌های موضوعی بسیار گسترده بندر و دریا است.

- جلد هشتم: حمل و نقل دریایی و بیمه‌های دریایی؛
 - جلد نهم: حقوق و قوانین تجارت دریایی و بیمه‌های دریایی؛
 - جلد دهم: برابرنامه فارسی - انگلیسی؛
 - جلد یازدهم: برابرنامه انگلیسی - فارسی؛
 - جلد دوازدهم: نمایه؛
 - جلد سیزدهم: پیوست (بنادر مهم جهان).
- در هر یک از مجلدات این دایرةالمعارف ابتدا فهرست سرفصل‌های مقالات معرفی و در پایان کتاب نیز فهرست واژه‌های معادل مصوب و پیشنهادی «فرهنگستان زبان و ادب فارسی»، فهرست نقشه‌ها و تصاویر و جداول مربوط به فصول با ذکر عنوان نقشه، تصویر و جدول، شماره فصل و صفحه و همچنین فهرست مآخذ مورد استناد با ترتیب الفبایی آمده است.
- مقالات این مجموعه در دو بخش مقالات کلان و خرد گردآوری شده است. «هر مقاله کلان به‌ترتیب از عنوان فهرست مقدمه معرف بدنه مقاله منابع و نام نویسنده تشکیل شده است. «مقالات خرد شامل عنوان فارسی و انگلیسی معرف و بدنه است. لازم به ذکر است مقالات خرد آرایش الفبایی دارند.» (ج ۱ ص ۳: پیشگفتار) «برای نگارش هر مجلد از کتاب ابتدا فهرستی از منابع موجود ایرانی و خارجی و نشانی پایگاه‌های اینترنتی موجود و معتبر در آن زمینه تهیه شده است» (ج ۱ ص ۲: پیشگفتار).

کشف و استخراج این زمینه‌ها و نگاشتن درباره آنها از اهمیتی بسیار والا برخوردار است و هر یک از این مباحث می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های ژرف و تخصصی (به‌ویژه با تأکید بر شرایط داخلی و ملی ایران) باشد.

۵. مقالات تئری بسیار ساده و روان دارند به‌طوری که علی‌رغم تخصصی بودن مباحث کتاب اشکال یا نقصانی در فهم مطالب برای خواننده پدید نمی‌آید.

ب. نکات منفی

۱. نثر مقدمه کتاب (برخلاف متن مقالات) سنگین و ملال‌آور است. به این جمله توجه کنید: «در سال ۱۳۱۷ ه.ش. سعید نفیسی اهتمام به تألیف فرهنگ‌نامه نفیسی می‌نماید. اول مجلد آن در سال ۱۳۱۹ منتشر شده...».

نویسنده مقدمه گاه حتی از کاربرد واژه‌های نامأنوس نیز

این مجموعه بدون شک نخستین تجربه دانشنامه‌نگاری فارسی در حوزه‌های موضوعی بسیار گسترده بندر و دریا است. کشف و استخراج این زمینه‌ها و نگاشتن درباره آنها از اهمیتی بسیار والا برخوردار است و هر یک از این مباحث می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های ژرف و تخصصی باشد.

مانند «مفیدیت» (ج ۱ ص ۹) و یا «اهمیت‌گذاری» (همان) دریغ نمی‌ورزد. به جمله دیگری از مقدمه توجه کنید: «همان‌گونه که پیشتر آورده شده در دایرةالمعارف‌ها تفسیرها به‌صورت مستند و با نظمی از پیش تعیین‌شده (حروف الفبایی و موضوعی) گزارش می‌شوند...». همان‌گونه که می‌دانیم دایرةالمعارف‌ها فاقد تفسیر بوده و رویکرد آنها توجه‌دادن خواننده به یافته‌ها و اطلاعات علمی است.

۲. اگر چه نام نویسنده (نویسندگان) در پایان بسیاری از مقالات آمده است خواننده نمی‌تواند نسبت به تخصص زمینه‌های تحقیقاتی و نیز درجه علمی آنها آگاهی یابد. شایسته این بود که در ابتدای کتاب یا در انتهای مجموعه شناسنامه علمی محققان و مؤلفان درج می‌شد.

۳. ارجاعات داخل مقالات و نمایه کتاب ناقص است؛ به‌عنوان مثال در جلد نخست زیر مدخل «بندر سیراف» نام‌های دیگر آن «شیرو» و «صیرف» نیز آمده است اما در مکان الفبایی بخش نمایه (جلد دوازدهم) لحاظ نگردیده است. از این رو اگر خواننده بخواهد با عبارت «بندر شیرو» و یا «بندر صیرف» مقاله‌ای را در این مجموعه جست‌وجو کند، موفق نخواهد بود. به‌علاوه در بخش نمایه نیز آوردن ارجاع از «بندر شیرو» و «بندر صیرف» به «بندر

سیراف» بازیابی مقاله مربوط را ممکن می‌سازد.

۴. در بخش نمایه (جلد دوازدهم) موضوع «بندر توسعه» به طراحی بندر ارجاع داده شده است در صورتی که مفهوم «طراحی بندر» با «توسعه بندر» کاملاً متفاوت است.

۵. در بخش نمایه زیر موضوع «آب‌های شیرین» موضوع‌های فرعی زیر درج شده است:

آب‌های شیرین؛

آلودگی با مواد رادیواکتیو؛

آلودگی حرارتی؛

افزایش قدرت اسیدی؛

اکوسیستم‌ها؛

انواع آلودگی‌ها.

با دقت در موضوعات فوق ملاحظه می‌شود که موضوع «آب‌های شیرین» و ارتباط آن با انواع آلودگی‌ها می‌بایست به‌شکل زیر تنظیم می‌شد:

آب‌های شیرین؛

آلودگی؛

حرارتی؛

مواد رادیواکتیو.

همان‌طور که می‌بینید نیازی به عبارت «انواع آلودگی‌ها» نخواهد بود زیرا در فنّ نمایه‌سازی نام انواع اشیاء و پدیده‌ها به‌صورت نقاط بازیابی (توصیف‌گر) خاص انتخاب و به‌کار گرفته می‌شود.

۶. در متن کتاب دو واژه «کشتی» و «شناور» مترادف‌اند در حالی که در نمایه هر یک مدخلی جداگانه یافته‌اند و برای خواننده این ابهام را پیش می‌آورد که آیا واژه‌های فوق مفاهیمی مستقل و جدا دارند و در این صورت جایگاه آنها در متن چگونه است؟

۷. در نمایه بعضی موضوعات در مکان اصلی و مناسب خود درج نشده‌اند؛ به‌عنوان مثال با بررسی مجموعه مجلدات و همچنین مطالعه زیربخش‌های موضوع «تعمیر و نگهداری» چنین به‌نظر می‌رسد که این موضوع صرفاً مربوط به کشتی‌ها و شناورها است لذا به‌طور منطقی بایستی در قسمت الفبایی «کشتی(ها)» و به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از آن نمایه‌سازی می‌شد در صورتی که در بخش «کشتی(ها)» چنین موضوعی پیش‌بینی نشده بلکه به‌عنوان موضوع اصلی «تعمیر و نگهداری» انتخاب شده و در مکان الفبایی «ت» قرار گرفته است.

۸. تعدادی از تیتراها یا سرفصل‌ها^۱یی که در بالاترین قسمت هر صفحه درج شده است فاقد محتوای خاص مربوطه است؛ مثلاً سرفصل «موجودات آبی» (جلد ششم) صرفاً به‌منزله تیترا کلی انتخاب شده است در صورتی که خواننده انتظار دارد نخست مطلب یا مطالبی هر چند کوتاه در معرفی این مبحث مطالعه کند و سپس به مطالعه و بررسی زیربخش‌های آن بپردازد.

۹. چون مجموعه مقالات این دایرةالمعارف به‌صورت موضوعی و تک‌نگاشتی تنظیم و تدوین شده است برای بازیابی

**چون مجموعه مقالات این دایرةالمعارف
به صورت موضوعی و تک‌نگاشتی تنظیم
و تدوین شده است برای بازیابی مقالات
خاص (به جز نمایه) می‌بایست در ابتدای
هر جلد فهرستی از عنوان مقالات مندرج
در آن تهیه می‌شد تا خواننده سریع‌تر به
مقاله مورد نیاز دست یابد**

مقالات خاص (به جز نمایه) می‌بایست در ابتدای هر جلد فهرستی از عنوان مقالات مندرج در آن تهیه می‌شد تا خواننده سریع‌تر به مقاله مورد نیاز دست یابد.

۱۰. استفاده از فهرست نقشه‌ها تصاویر و جداول این دایرةالمعارف و مشاهده اطلاعات مربوطه در متن کتاب امری است ناممکن زیرا این گونه فهرست‌ها بایستی به ترتیب الفبایی عنوان نقشه‌ها و جداول (و نه به ترتیب تقدم مطالب کتاب) تنظیم شوند. پیشنهاد می‌شود در ویرایش‌های جدید این نکته در نظر گرفته شود.

۱۱. برخی مقالات از نظر محتوا در مکان مناسب خود قرار نگرفته‌اند؛ به عنوان مثال مدخل «یدک کشی در دریا» در جلد نهم (حقوق و قوانین تجارت دریایی) آمده است در حالی که با نگاهی گذرا به سرفصل‌ها و نیز مطالعه متن مشاهده می‌شود که عملیات و تجهیزات یدک کشی در این مقاله مورد نظر بوده است و مسائل حقوقی مربوط به آن بخشی مختصر را تشکیل می‌دهد.

در خاتمه با ذکر مجدد این مطلب که اثر حاضر نخستین تجربه دایرةالمعارف نویسی فارسی در حوزه‌های بندری - دریایی است و با پذیرش این اصل که گام سپردن در مسیری ناگشوده همواره با خطا همراه است، برای آفرینندگان این اثر بزرگ، آرزوی توفیق دارم و مراکز علمی و آموزشی و پژوهشی کشور را به فراهم‌آوری و استفاده از آن فرا می‌خوانم.

پی‌نوشت‌ها

1. Saba.iraj@yahoo.com

2. Random House

3. Specialized Encyclopedia.

۴. دایرةالمعارف بزرگ اسلامی. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی ۱۳۶۷.

5. <http://www.iranica.com/>

6. [Http://www.Bayragh.ir](http://www.Bayragh.ir)

۷. دایرةالمعارف فارسی. به سرپرستی غلامحسین مصاحب. تهران: جیبی ۱۳۸۰.

8. Port Design

9. Port Developmen

10. Chapter-title

مأخذ

۱. کنس ویلیام ای. مرجع‌شناسی (تخصصی و عمومی فارسی و غیرفارسی). (۱۳۸۶) ترجمه آیدین آذری محسن عزیز و حمید محسنی. تهران: نشر کتابدار.

2. Random House, (2002). Webster's unabridged dictionary. 2nd. Ed. New York: Random house.

3. Beed, Benjamin R., "Editing Specialized Encyclopedia," Journal of Scholarly Publishing vol 33, no. 1. PP. 1-10.